

VIKTORIANA

nytt och gammalt från Viktor Rydberg-sällskapet
2015:3 (september)

Digitalt museum

Foto: Vänersborgs museum.

Bilden ovan hittade jag i DigitaltMuseum (<https://digitaltmuseum.se>), en gemensam webbplats för digitaliserat material på svenska museer. I detta fall Vänersborgs. "Föremålet ingår i en samling förebilder för teckningsundervisning i folkskolan, bland annat visande djur, människor, natur, ornament, olika typer av perspektiv m.m. Bilderna är i flera fall uppsatta på vaxade pappskivor." Förebilderna gavs ut av Skolförlaget i Gävle och trycktes på Jönköpings tändsticksfabriks tryckeri. Tiden? Nån gång på 1940-talet, enligt databasen. Visualiseringen av hur man når fram till Jordanen tycks mig, i all sin tidstypiskhet, vara nästan sublim.

Detsamma kan jag tyvärr inte säga om den andra förebilden med text ur Kantaten. Mina associationer går snarare till broschyren *Om kriget kommer*. Kärnfamiljen på väg till skyddsrummet.

Foto: Vänersborgs museum.

Diktaren vs förgängligheten

I november 2014 hölls ett symposium om lyrik till minne av de norska litteraturforskarna Asbjørn Aarseth och Atle Kittang. Bland talarna fanns Anders Cullhed (professor i litteraturvetenskap vid Stockholms universitet), som behandlade förgängelsemotivet i västerländsk lyrisk diktning genom fem exempel från 1400-talet och framåt. Urvalet av poeter var internationellt: Jorge Manrique, Andreas Gryphius, Edith Södergran och Paul Celan. Samt, som representant för 1800-talets idealism, Viktor Rydberg, med "Hvadan och hvarthän". Vilket väl ur vår synpunkt får betraktas som hedrande. Något referat av hans täta text klarar jag inte av att göra, men ni kan läsa själva – "Poesins vanitas" finns i *Norsk litteraturvitenskapelig tidsskrift* 18(2015):2 s. 98-106.

Viktor Rydbergs pennskaft (Nordiska museet)

Foto: Thomas Adolfsson

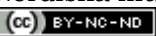
Förgängligheten och det digitala museet (forts.)

I den ovan nämnda databasen finns också ett stort antal bilder av föremålen i Nordiska museets Rydbergssamling – d. v. s. föremålen i hans dit skänkta arbetsrum, redskapen för hans författarverksamhet. Ni hittar dem genom att söka på Viktor Rydberg och avgränsa till museet ifråga. En del av dem (som bläckpennorna ovan) är fortfarande vackra, andra (som pennbrickan och visitkortsskrinet) har genom smakens förskjutningar blivit förfärliga. Och

huvuddelen av föremålen, vackra som fula, har genom utvecklingens gång blivit irrelevanta, ibland till den grad att man inte förstår vad de skall användas till (som penntorkaren och läskpappersrullen). Några, som pappersknivarna, kan ännu ha en funktion i en nutida miljö – men hur länge till? Jo visst, ni fattar vad jag är ute efter. Att samma kanske inte bara gäller författarskapets redskap, utan även dess produkter. Kvar för oss: att bevara och begripliggöra det förflutna.

Viktor Rydbergs penntorkare (Nordiska museet)

Foto: Thomas Adolfsson.

Sexualpolitisk nyckeltext

I Veritas 2013:4 nämnde jag Uppsalakonferensen om anti-ziganism, där genusforskaren Pia Laskar talade om bilden av romer i *Tschandala* och *Singoalla*. Nu har [konferenshandlingarna](#) kommit ut (*Anti-ziganism: What's in a word*, red. Jan Selling, Markus End, Hristo Kyuchukov och Pia Laskar, Cambridge Scholars publishing 2015), med bland annat Laskars bidrag ("The construction of 'Swedish' gender and sexuality through the g-other as a counter image and threat").¹ Boken har bara i dagarna blivit tillgänglig på svenska bibliotek, och jag har ännu inte läst den. En spin-off av samma arbete har emellertid under tiden blivit synlig i antologin *Sexualpolitiska*

¹ Termen "g-other", på svenska "z-andra", syftar på en stereotypiserad föreställning om en folkgrupp och är förstås byggd på begreppet "Den Andre" plus en bokstav som anger vilken grupp som avses.

nyckeltexter, redigerad av Klara Arnberg, Pia Laskar och Fia Sundevall och utgiven på Leopard förlag. Bland de historiska nyckeltexter som presenteras hittar man, under rubriken "De andras sexualitet som hot- och motbild" utdrag ur just *Tchandala* och *Singoalla*, försedda med en kommentar av Pia Laskar. I hennes egen sammanfattning:

Genom en omläsning av *Tschandala* och *Singoalla* har jag visat att stereotypifieringar av z-andra inte enbart är en produkt av 1800-talets antropologi, lingvistik och "zigenarloristik". Även skönlitteratur har bidragit med föreställningar knutna till tidens rasteorier och andra kontexter. Romanförfattare medverkade i sexuella normeringsprocesser och där har frågan om vilka som bör ha sex med vilka varit viktig. Den rasifierade sexualiseringen av z-andra som motbild beskrevs i de undersökta texterna vid mitten av 1800-talet med förpsykologiska referenser till magi och förhåxning och senare under seklet till evolution och degeneration.

Såvitt jag förstår innebär hennes utsagor följande för *Singoallas* del:

- Romanen har bidragit till att sprida stereotypa bilder av z-andra.
- Rydberg har genom att skriva den medverkat till sexuella normeringsprocesser, d. v. s. till att forma heteronormala ideal.
- Frågan om "vilka som bör ha sex med vilka" är därför viktig i romanen. Förhållandet mellan Erland och Singoalla är därvid mindre viktig än det mellan Erland och Sorgbarn (åtminstone i 1857 års upplaga).
- Som ett led i normeringsprocessen framställs de olämpliga målen för Erlands begär (*Singoalla* och *Sorgbarn*) som rasifierade stereotyper.
- Erlands attraktion till *Singoalla* och *Sorgbarn* beskrivs i romanen som resultatet av magi och förhåxning.

Den första punkten tycks mig rimlig. Beträffande de övriga känner jag mig inte helt övertygad; men det begränsade utrymmet i Laskars kommentar har heller inte gett plats för någon utförligare argumentering. Hon hänvisar själv till uppsatsen i *Anti-ziganism* för vidare läsning. Så en närmare prövning från min sida får anstå tills vidare. Men vänta inte på den; läs hellre själv och bedöm!

Mer om Djursholm

I förra numret av Viktoriana tog jag upp en nyutgiven etnologisk studie av Djursholm ("alltsedan dess grundande år 1889 [ett] hem för ledare inom konst, akademi, förvaltning [och] näringsliv"). Åtminstone recensenternas läsningar dominerades av de negativa sidorna av en sådan enklav för eliten. I tidskriften *Scandinavian studies* (vol. 80, nr 2, 2008, s. 168-184) hittar jag ett annat perspektiv, visserligen på staden "då" snarare än på dess "nu". Titeln är "The Conscience of the Rich. Djursholm, Birkastaden, and Swedish Liberalism", och författare H. Arnold Barton vid Southern Illinois University. Barton påpekar att den nybyggda villastaden befolkades av progressiva övre medelklassare med socialliberal åskådning. Många av dem var engagerade i "arbetarfrågan" och de problem som orsakats av industrialiseringen; som exempel nämner han bland annat Rydbergs näre vän Ernst Beckman, Gerhard von Koch (son till Rydbergs näre vän Richert von Koch) och Natanael Beskow (som tack vare Susen Rydberg fick överta Ekeliden gratis efter Viktors död). Själv beskrivs Rydberg som samhällets "ledande personlighet" och hans hem, Ekeliden, som dess kulturella centrum. Fast det senare är nog en överdrift, åtminstone om man skall ta det bokstavligt i betydelsen mötesplats.

"Den nya Grottesången" nämns på flera ställen; bland annat nämns att Beskow (initiativtagaren till det biståndsprojekt i arbetarstadsdelen Birkastaden som syftas på i artikeltiteln) var starkt påverkad av dikten. Naturligtvis traderas också historien om hur Rydberg inspirerades till dikten av Beckmans insiderrapporter från arbetet i Arbetarskyddskommittén.

Men kanske, tänker jag, kan inte bara Beckman utan hela Djursholm ges del i äran för diktens tillkomst. Antagligen fanns det inte någon annan stans i Sverige (n. b. bland de platser där Rydberg kunde tänkas bo) en social omgivning som var lika mottaglig för dess budskap. Och Rydberg var känslig för sånt – någon "utanförposition" sökte han aldrig, det hade han fått nog av under barndomen. Kanske var Djursholmsmiljön 1891 en lika nödvändig växtplats för "Den nya Grottesången" som Göteborgsmiljön 1862 var det för "Bibels lära om Kristus"?

Ivanhoe och Sorgbarn

Varifrån har Rydberg hämtat namnet Sorgbarn i *Singoalla*? Från Bibeln, hävdar Warburg i sin biografi (I, s. 396). Han stöder sig därvid på Rydbergs brev till sin danske översättare Otto Borchsenius 20.2.1895:

Då min hyggelige pater Henrik säger, att namnet Sorgbarn är ett underligt namn, dock känt i den heliga skrift, låter jag honom hänsyfta på 1 Mosebok 35, 18, där Rakel, då hon med sitt eget lufs förlust köper inträde i världen åt sin yngste son, kallar honom *Ben-Oni*.

Ni minns historien. Jakob har varit i Betel och talat med Gud. På hemvägen råkar hans gravida hustru i barnsnöd, och förlossningen blir svår. När hon inser att hon kommer att dö, ger hon barnet namnet BenOni, "sonen av min smärta". Men fadern kallar istället pojken för BenJamin, "lyckosonen".

I 1917 års bibelöversättning anges de svenska översättningarna av namnen som noter i texten. Så är emellertid inte fallet i Karl XII:s bibel, den som gällde i Rydbergs barndom. Man får väl anta att han sett översättningarna i något verk med bibelförklaringar (eller lärt dem i skolan). Det ovan citerade brevet tar inte upp saken utan fokuserar istället på hur *pater Henrik* kommit att associera till bibelstället:

Den latinska bibelöversättning, som pateren får anses ha studerat, tolkar detta namn *filius doloris mei* = sonen af min smärta. Men då det latinska dolor brukas icke allenast för kroppsligt lidande, utan ock för andligt – för sorg, bedröfvelse osv – har jag funnit det naturligt, att pateren, när han hör namnet Sorgbarn, tänker på uttrycket *filius doloris*. Jag minns nu icke, om den danske bibeln översätter namnet *Ben-Oni*. Den svenske gör det icke. Orsaken, hvarför jag föredrog namnformen ”Sorgbarn” framför ”Smärtebarn”, ”Smärteson”, var väl väsendligen en estetisk.”

Victor Svanberg har (i *Novantiken i Den siste Atenaren*) skrivit om *Singoallas* klangbotten: ”Mot denna svarta bakgrund av naturlig och övernaturlig förgängelse röra sig personerna. De äro alla stycken ur sin diktares liv. Följer man i kronologisk ordning de upplevelser, som förenats i diktens spegelbild, stöter man först på Sorgbarns motsvarighet. Rydbergs vänner kallade honom ej utan orsak så; en planerad självbiografisk roman har han givit namnet Benoni, varav Sorgbarn är en översättning. Det är onödigt att uppräknat alla de smådrag, som Sorgbarn ärvt av Benoni och Benoni av Viktor ... Alla tre äro märkta av hemlösheten.”

Men, som sagt: Sorgbarn är inte någon ordagrann översättning av Benoni. Rydberg anför estetiska skäl. Det stämmer kanske, men *uppslaget* till förskjutningen kommer nog ur en annan bok än bibeln. Nämligen Walter Scotts *Ivanhoe*, som Rydberg mötte nån gång i tioårsåldern hos vännen Henning Gyllenhaal. Närmare bestämt från det trettioåttonde kapitlet. Den gamle juden Isaac har just fått veta att hans dotter Rebecca har tagits till fånga av tempelriddarna och dömts att brännas på bål. Han faller förkrossad till marken:

Sorgens barn, sade han, du borde heta Benoni i stället för Rebecca.
Varför måste din död föra mina grå hår till graven, och jag i mitt hjärtas bitterhet förbanna Gud och dö?²

Under första halvan av nittonhundratalet var litteraturvetarna närmast besatta av att spåra influenser från en författare till en annan, och inte mindre än fyra forskare har skrivit om påverkan från Walter Scott i *Singoalla* (Victor Svanberg, Paul Gerner, Erik Lindström och Ruben G:son Berg). Men ingen av dem lade märke till Sorgbarn. Äran av den upptäckten tillkommer istället en av våra medlemmar, Göran Moldén. Göran påpekar också att vägen över *Ivanhoe* och Rebecca förklarar *båda* leden i förvandlingen från Bibelns Ben-Oni till *Singoallas* Sorgbarn. Från smärta till sorg, och från son till barn.

² Efter första svenska översättningen, utgiven 1821-22. Det måste varit den som Rydberg läst som pojke; nästa utgåva (med något reviderad översättning) kom inte förrän 1854. I den står det ”Du sorgens barn” o. s. v.

Foto: Thomas Adolfsson

Viktor Rydbergs brevprens (Nordiska museet).
 – Jag har inte gett mig tid att tolka runorna.
 Nån som har lust?

Banknytt

I början av 1890-talet var Ottilia Adelborg (1855-1936) landets hetaste barnboksillustratör, vilket bland annat manifesterades i att hon 1895 fick uppdraget att göra bilderna till Bonniers praktupplaga av *Lille Viggs äfventyr på julaften* (om vilket ni kommer att kunna läsa i årets nummer av *Veritas*). Ottilia saknade emellertid framfötter och hamnade, i synnerhet efter sin flytt från Stockholm till Gagnef 1903, alltmer i skymundan av bland andra Elsa Beskow. Då och då syntes hon ännu på marknaden, som i *Småflickorna och andra visor. Musik af Alice Tegnér. Ritade af Ottilia Adelborg* (Stockholm: Fredrik Skoglund, 1912) – en bok som nu finns på [Litteraturbanken](https://litteraturbanken.se). Till vänster på varje uppslag noter och text, till höger en helsidesillustration i färg. Bland visorna hittar vi klassiker som "En sockerbagare", "Dansa min docka", "Goder afton" och "Fågeln sitter i päronträd" (Fågeln sitter i päronträd / sjunger så vackra visor: / "Kära mor, gif barnen bröd / och lite stryk af riset"). Och där hittar vi också, hämtad ur fjärde häftet av *Sjung med oss mamma*, "Ur 'Lille Viggs julaften' ". En lite knölig titel som försöker hämta

status från en känd barnbok av en känd författare, men hade inte visan haft större chans att fästa om den rätt och slätt fått heta "Grimma vid grinden"?

Kalven Grimmas klagan framförs, som ni kanske minns, av prästgårdstomten som en del av hans årsrapport till julvännen.³ Saken är då redan överspelad, eftersom Grimma vuxit upp till ko och "är så fet att hon skiner". I 1895 års Vigg hade tomten "samiska" drag, men 1912 har han istället tagit färg av Adelborgs nya hembygd och framställs i dalabarock. Det inte helt empatiska leendet är dock detsamma.

³ Förutsatt att ni inte har 1875 eller 1878 års upplaga; avsnittet om Grimma tillkom 1883.

Till sist, ur samma verk: ett bidrag till en aktuell debatt:

Och efter det ...

tar jag paus och lägger ner *Viktoriana* fram till slutet av 2016. Som en slags kompensation kommer årets nummer av *Veritas* att bli tjockare än normalt.

Viktoriana har hittills utkommit med 4 nr/år.
Redaktör: Tore Lund (tore.lund@telia.com)
som också ensam ansvarat för innehållet.